

Historia powstania poznańskiej Kliniki Chirurgii Ręki oraz pierwsza dekada jej działalności

The history of the establishment of the Hand Surgery Clinic in Poznan and the first decade of its activity

Katarzyna Kozłowska¹

ORCID 0000-0002-0542-9960

Karolina Beigert¹, Piotr Nowakowski², Jerzy Wiese¹, Aleksander Czaja¹

Poznań

Streszczenie: Artykuł prezentuje okoliczności powstania Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu nazywanej początkowo Kliniką Chirurgii Ręki. Publikacja przedstawia historię Kliniki w pierwszej dekadzie swojej działalności tj. w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Został napisany z okazji jubileuszu pięćdziesięciolecia powstania Kliniki. Artykuł dostarcza szczegółowej, uporządkowanej chronologicznie wiedzy na temat początków poznańskiej szkoły chirurgii ręki.

Abstract: The publication presents the beginnings of Poznan Department of Traumatology, Orthopedics and Hand Surgery of Poznan University of Medical Sciences. The article was written due to the fiftieth anniversary of the Department and describes particularly the first ten years of the Department's activity.

Słowa kluczowe: chirurgia ręki, historia ortopedii, historia rehabilitacji, Hieronim Strzyżewski, Wiktor Dega

Keywords: hand surgery, history of orthopedics, history of rehabilitation, Hieronim Strzyżewski, Wiktor Dega

Chirurgia ręki jest jedną z najmłodszych gałęzi nauk chirurgicznych. Jest specyficzną dziedziną na pograniczu ortopedii, chirurgii ogólnej, naczyniowej i medycyny plastycznej. Początki światowej chirurgii ręki rozpoznać można w Stanach Zjednoczonych w drugiej dekadzie dwudziestego wieku. W Europie rozwój tej dyscypliny następował dynamicznie wkrótce po zakończeniu II wojny światowej. Miało to związek

¹ Katedra i Klinika Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu.

² Szpital Ortopedyczno-Rehabilitacyjny im. Wiktora Degi w Poznaniu.

oczywiście z ogromnymi potrzebami chorych z urazami kończyny górnej będącymi rezultatem działań wojennych. Prym wiodły konkurujące ze sobą wówczas szkoła angielska ze szkołą francuską.

Historia polskiej chirurgii ręki rozpoczyna się nieco później, dopiero w latach pięćdziesiątych XX wieku. Wtedy to niektórzy chirurdzy i ortopedzi stawiali pierwsze, nieśmiałe kroki w tej specjalności, zajmując się głównie uszkodzeniami kości czy ścięgien. Jednak prawdziwy rozkwit rodzimej chirurgii ręki wiąże się bezdyskusyjnie z osobą Hieronima Strzyżewskiego. To ostatecznie pod jego kierunkiem wypracowano obowiązującą przez lata doktrynę leczenia i to on postrzegany jest dziś w literaturze przedmiotu za ojca polskiej chirurgii ręki.

Duże potrzeby leczenia w zakresie chirurgii ręki w okresie powojennym, poważne następstwa urazów rąk, brak wypracowania jednolitych zasad postępowania w tego rodzaju przypadkach spowodowały, że dr Strzyżewski dostrzegł ogromną medyczną niszę, którą, jego zdaniem, należało możliwie szybko zagospodarować. Zainteresowania naukowe oraz pasja badawcza dr. Strzyżewskiego spotkały się z aprobatą prof. Wiktora Degi, który jako światowej sławy medyk i mentor przyszłych ortopedów sprawował nad nimi bezpośrednią pieczę. Jednym z pierwszych osiągnięć dr. Strzyżewskiego było uzyskanie w 1960 r. rocznego stypendium w Wielkiej Brytanii. Po powrocie do kraju zorganizował w poznańskiej Akademii Medycznej pierwszą w Polsce specjalistyczną Poradnię Chirurgii Ręki, którą początkowo prowadził osobiście. Wkrótce dołączyła do niego najbliższa asystentka, dr Aleksandra Jurczyk. Hieronim Strzyżewski potrafił przekonać ówczesne władze Kliniki Ortopedycznej, z prof. Alfonssem Sengerem na czele, o bezwzględnej potrzebie wydzielenia określonej liczby łóżek dla chorych z uszkodzeniami rąk na wszystkich oddziałach Kliniki Ortopedycznej. Liczba łóżek z czasem systematycznie ulegała zwiększeniu³.

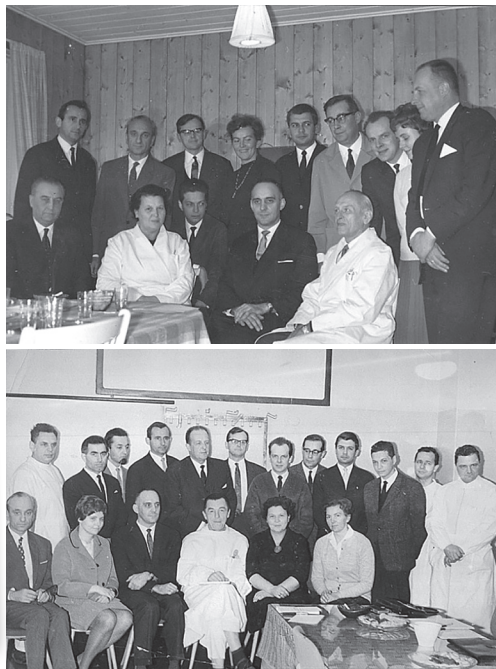
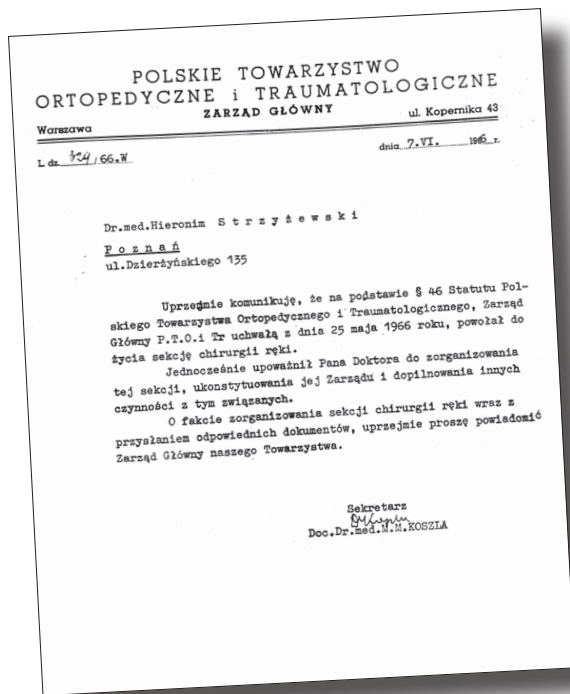
Hieronim Strzyżewski nie szczędził wysiłków, aby zrealizować swoje największe marzenie, jakim było wydzielenie osobnego oddziału klinicznego, gdzie mógłby w jednym miejscu zgromadzić wszystkich chorych ze schorzeniami ręki. Na swej drodze napotkał, poza prof. W. Degą, życzliwego jego pomysłem dyrektora Instytutu Ortopedii i Rehabilitacji AM prof. A. Sengera. Ze strony Uczelni dr Strzyżewski uzyskał wsparcie organizacyjne i finansowe rektora Akademii Medycznej prof. Witolda Michałkiewicza oraz prorektora prof. Witolda Jurczyka⁴.

Kilka lat przed powstaniem Kliniki Chirurgii Ręki, 7 czerwca 1966 r., decyzją Zarządu PTOiTR powołana została Sekcja Chirurgii Ręki. 12 listopada tego roku w Poznaniu odbyło się pierwsze zebranie organizacyjne Sekcji Chirurgii Ręki, podczas którego w głosowaniu jawnym wybrano jej Zarząd. Przewodniczącym został

³ A. Jurczyk, Księga pamiątkowa Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki (1966-1974). Na prawach maszynopisu. Zbiory Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu; A. Jurczyk, Księga pamiątkowa Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki (1974-1977). Na prawach maszynopisu. Zbiory Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu.

⁴ W. Manikowski, Historia Poznańskiej Chirurgii Ręki i Klinika Chirurgii Ręki Akademii Medycznej im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu 1971-1998, [w:] Księga pamiątkowa w 85-lecie Ortopedii Poznańskiej 1913-1998. Poznań 1998, s. 77-83.

dr Hieronim Strzyżewski, wiceprzewodniczącym dr Antoni Hlavaty z Gdańska, a sekretarzem dr Wojciech Woźny z Poznania (Ryc. 1-3). W tym samym roku dr Hieronim Strzyżewski został członkiem The British Club for Surgery of the Hand⁵.

Ryc. 1-3. Pierwsze zebranie organizacyjne Sekcji Chirurgii Ręki PTOiTr, 12 listopada 1966 r. Zbiory Kliniki Chirurgii Ręki UMP

3 grudnia 1970 r. została uroczystie otwarta pierwsza w Polsce Klinika Chirurgii Ręki, wchodząca w skład Instytutu Ortopedii i Rehabilitacji Akademii Medycznej w Poznaniu. Klinika Chirurgii Ręki mogła rozpocząć swoją działalność dzięki znacznemu wsparciu prof. Degi oraz prof. Sengera. Powstała w miejscu, w którym wcześniej mieściła się Klinika Ortopedyczna Uniwersytetu Poznańskiego, kierowana przez prof. Franciszka Raszeję (oddział IIC). Kierownikiem Kliniki Chirurgii Ręki został dr Hieronim Strzyżewski⁶. W skład zespołu lekarzy weszli dr Aleksandra Jurczyk oraz dr Władysław Manikowski. Usprawnianiem pacjentów zajął się mgr rehabilitacji

⁵ W. Manikowski, Z kart historii Kliniki Chirurgii Ręki, [w:] Problemy chirurgii ręki. Red. W. Manikowski i in. Poznań 2000, s. 5-13.

⁶ W. Manikowski, Historia Poznańskiej Chirurgii Ręki i Kliniki Chirurgii Ręki Akademii Medycznej im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu 1971-1998, [w:] Księga pamiątkowa w 85-lecie Ortopedii Poznańskiej 1913-1998. Poznań 1998, s. 77-83; W. Manikowski, Z kart historii Kliniki Chirurgii Ręki, [w:] Problemy chirurgii ręki. Red. W. Manikowski i in. Poznań 2000, s. 5-13; L. Romanowski, Jubileusz 30-lecia Kliniki Chirurgii Ręki AM w Poznaniu. „Fakty AM” 2001, nr 3, s 1, 8.

Ryc. 4-7. Pierwszy zespół Kliniki Chirurgii Ręki w Poznaniu. Od lewej: dr Hieronim Strzyżewski, dr Władysław Manikowski, dr Aleksandra Jurczyk, dr Maciej Jaruga.

Zbiory Kliniki Chirurgii Ręki UMP

Maciej Jaruga (Ryc. 4-7). Sekretarką Kliniki została pani Danuta Kowalewicz. Klinika liczyła 18 łóżek, pielęgniarką oddziałową została pani Wanda Wasilewska. Klinika otrzymała swoje dni operacyjne, wydzielono również Poradnię Chirurgii Ręki. Oficjalnego otwarcia Kliniki dokonał 3 grudnia 1970 r. rektor AM w Poznaniu prof. Witold Michałkiewicz (Ryc. 8-9)⁷.

Ryc. 8-9. Oficjalne otwarcie Kliniki Chirurgii Ręki w obecności JM Rektora prof. Witolda Michałkiewicza. 3 grudnia 1970 r.

Zbiory Kliniki Chirurgii Ręki UMP

⁷ E. Bręborowicz, L. Romanowski, W. Manikowski, W. Strzyżewski, Prof. Hieronim Strzyżewski (1926-1981) – pionier chirurgii ręki w Polsce. „Acta Medicorum Polonorum” 2015, s. 87-95; W. Manikowski, Historia poznańskiej Chirurgii Ręki i Kliniki Chirurgii Ręki Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu 1971-2002, [w:] Księga Pamiątkowa w 90-lecie Ortopedii Poznańskiej 1913-2003. Red. A. Łempicki. Poznań 2003, s. 94-102; W. Manikowski, Katedra i Klinika Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, [w:] 100 lat Ortopedii Polskiej (1913-2013). Red. A. Nowakowski. Poznań 2013, s. 181-183; L. Romanowski, P. Nowakowski, Prof. Hieronim Strzyżewski – pionier polskiej chirurgii ręki, [w:] Materiały z II Konferencji Naukowej – „Luminarze poznańskiej medycyny akademickiej”. Poznań 2019.

Ryc. 10-12. Pierwsza próba replantacji kończyny górnej w Klinice Chirurgii Ręki.
18 grudnia 1971 r.

Zbiory Kliniki Chirurgii Ręki UMP

18 maja 1971 r. Klinikę odwiedził ówczesny dyrektor Kliniki Ortopedii w Glasgow oraz przewodniczący Brytyjskiego Towarzystwa Ortopedycznego, prof. Roland Barnes. To właśnie u niego dr Strzyżewski zdobywał wiedzę podczas trwającego prawie dziesięć miesięcy stażu na początku lat sześćdziesiątych. Wizyta światowej sławy prof. Rolanda Barnes'a stanowiła dowód uznania dla działalności poznańskiej Kliniki i podnosiła jej rangę w Polsce i na świecie⁸.

18 grudnia 1971 r. w Klinice Chirurgii Ręki AM w Poznaniu dokonano pierwszej próby replantacji kończyny górnej amputowanej na poziomie nadgarstka. Pacjentką była dwudziestosiedmioletnia pracownica tartaku z okolic Szamotuł, u której do urazu doszło w trakcie wykonywanej pracy. Operacja, do której przystąpiono ok. dwunastu godzin po wypadku, trwała ponad dziesięć godzin. Operatorem był dr Strzyżewski, asystował dr Manikowski. Ze względu na zakrzep tętnicy promieniowej, w czternastej dobie po operacji zaszła konieczność reamputacji ręki (Ryc. 10-12)⁹.

Ważnym wydarzeniem było, zorganizowane przez Klinikę Chirurgii Ręki Instytutu Ortopedii i Rehabilitacji AM w Poznaniu, VIII Sympozjum Sekcji Chirurgii Ręki

⁸ L. Romanowski, Jubileusz 30-lecia Kliniki Chirurgii Ręki AM w Poznaniu. „Fakty AM” 2001, nr 3, s 1, 8; L. Romanowski, P. Nowakowski, Prof. Hieronim Strzyżewski – pionier polskiej chirurgii ręki, [w:] Materiały z II Konferencji Naukowej – „Luminarze poznańskiej medycyny akademickiej”. Poznań 2019; A. Roszak, P. Romanowski, K. Kozłowska, M. Jokieli, Poznańska Klinika Chirurgii Ręki w 100-leciu Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego. „Acta Medicorum Polonorum” 2019, nr 1-2, s. 138-158.

⁹ A. Jurczyk, Księga pamiątkowa Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki (1966-1974). Na prawach maszynopisu. Zbiory Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu; A. Jurczyk, Księga pamiątkowa Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki (1974-1977). Na prawach maszynopisu. Zbiory Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu; L. Romanowski, Jubileusz 30-lecia Kliniki Chirurgii Ręki AM w Poznaniu. „Fakty AM” 2001, nr 3, s 1,8; A. Roszak, P. Romanowski, K. Kozłowska, M. Jokieli, Poznańska Klinika Chirurgii Ręki w 100-leciu Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego. „Acta Medicorum Polonorum” 2019, nr 1-2, s. 138-158.

w dniach 15-16 lutego 1972 r. W Sympozjum wzięli udział chirurdzy nie tylko z Polski, ale również ze Związku Radzieckiego, Bułgarii oraz Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Podczas Zjazdu prorektor AM w Poznaniu prof. Witold Jurczyk podkreślał wagę pierwszej w Polsce Kliniki Chirurgii Ręki. Profesor Wiktor Dega podczas swojego przemówienia zwrócił uwagę, jak ważne jest kompleksowe leczenie schorzeń kończyny górnej – zarówno leczenie operacyjne, jak i rehabilitacja pacjenta (Ryc. 13-15)¹⁰.

Ryc. 13-15. VIII Sympozjum Sekcji Chirurgii Ręki w Poznaniu. 1972 r.

W tym samym roku miała miejsce wizyta prof. Johna Adamsa – dyrektora Kliniki Ortopedii Uniwersytetu Jerzego Waszyngtona w Waszyngtonie oraz ówczesnego przewodniczącego Amerykańskiego Towarzystwa Chirurgii Ręki. Profesor, oprócz zwiedzenia Kliniki, wziął udział w zebraniu Poznańskiego Oddziału Sekcji Chirurgii Ręki PTOiTR, które odbyło się 30 września. Wówczas też Klinika uzyskała pierwszy mikroskop operacyjny zakupiony przez Akademię Medyczną, zarazem pierwszy w kraju do operacji ręki. Dzięki temu Klinika zaczęła wykonywać zespolenia naczyniowe i nerwowe, wymagające powiększenia mikroskopowego (Ryc. 16-18)¹¹.

5 stycznia 1973 r. doktor Hieronim Strzyżewski, dr Aleksandra Jurczyk oraz dr Wojciech Woźny otrzymali Nagrodę Rady Naukowej przy Ministerstwie Zdrowia i Opieki Społecznej za osiągnięcia badawcze w dziedzinie ortopedii. 12 października 1973 r. Komisja przy Ministerstwie Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Nauki zakwalifi-

¹⁰ E. Bręborowicz, L. Romanowski, W. Manikowski, W. Strzyżewski, Prof. Hieronim Strzyżewski (1926-1981) – pionier chirurgii ręki w Polsce. „Acta Medicorum Polonorum” 2015, s. 87-95; Klinika Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki. W: Ortopedyczno-Rehabilitacyjny Szpital Kliniczny im. Wiktora Degi Uniwersytetu Medycznego w panoramie historycznej Poznania (1868-2018). Red. A. Nowakowski, P. Daroszewski. Poznań: Wydawnictwo Miejskie Poznania, 2019, s. 206-217.

¹¹ L. Romanowski, Jubileusz 30-lecia Kliniki Chirurgii Ręki AM w Poznaniu. „Fakty AM” 2001, nr 3, s 1, 8; A. Roszak, P. Romanowski, K. Kozłowska, M. Jokiel, Poznańska Klinika Chirurgii Ręki w 100-leciu Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego. „Acta Medicorum Polonorum” 2019, nr 1-2, s. 138-158.

Ryc. 16-18. Uroczysta prezentacja pierwszego mikroskopu operacyjnego w obecności prof. Wiktora Degi. 1972 r. Zbiory Kliniki Chirurgii Ręki UMP

kowała do wpisu do Księgi Czynów i Osiągnięć Nauki Polskiej pracę zgłoszoną przez poznańską Akademię Medyczną dotyczącą chirurgii rekonstrukcyjnej ręki w goścu reumatoidalnym, której autorami byli dr Hieronim Strzyżewski, dr Aleksandra Jurczyk oraz dr Wojciech Woźny (Ryc. 19)¹².

18 października 1975 r. w obecności Rektora AM w Poznaniu, profesora Romana Górala, otwarte zostało Laboratorium Mikrochirurgii Doświadczalnej przy Klinice Chirurgii Ręki. Pierwsza operacja na króliku wykonana została 9 kwietnia 1976 r. (Ryc. 20).

W dniach 10-11 października 1976 r. odbyło się w Poznaniu XIII Międzynarodowe

¹² A. Jurczyk, Księga pamiątkowa Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki (1966-1974). Na prawach maszynopisu. Zbiory Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu; A. Jurczyk, Księga pamiątkowa Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki (1974-1977). Na prawach maszynopisu. Zbiory Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu; Klinika Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki, [w:] Ortopedyczno-Rehabilitacyjny Szpital Kliniczny im. Wiktora Degi Uniwersytetu Medycznego w panoramie historycznej Poznania (1868-2018). Red. A. Nowakowski, P. Daroszewski. Poznań: Wydawnictwo Miejskie Poznania, 2019, s. 206-217; A. Roszak, P. Romanowski, K. Kozłowska, M. Jokieli, Poznańska Klinika Chirurgii Ręki w 100-leciu Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego. „Acta Medicorum Polonorum” 2019, nr 1-2, s. 138-158.

Ryc. 19. Przyznanie Nagrody Rady Naukowej przy Ministrze Zdrowia i Opieki Społecznej dr. Hieronimowi Strzyżewskiemu, dr Aleksandrze Jurczyk oraz dr. Wojciechowi Woźnemu za wybitne osiągnięcia naukowe. 1973 r.

Zbiory Kliniki Chirurgii Ręki UMP

Ryc. 20. Otwarcie laboratorium mikrochirurgii doświadczalnej w obecności Rektora AM w Poznaniu, prof. Romana Górala. 18 października 1975 r.

Zbiory Kliniki Chirurgii Ręki UMP

Ryc. 21-23. Odwiedziny poznańskiej Kliniki Chirurgii Ręki przez światowej sławy chirurgów ręki.

Powyżej: wizyta prof. Rolanda Barnesa w 1971 r., wizyta prof. Stacka w 1977 r., po prawej: wizyta prof. Lamba oraz prof. Goldmachera w 1978 r.

Symposium Chirurgii Ręki, w którym wzięli udział chirurdzy ze Związku Radzieckiego, Węgier, Bułgarii i Niemieckiej Republiki Demokratycznej. W trakcie sympozjum odbyła się pokazowa operacja na króliku, z mikrochirurgicznym zespoleniem tętnicy udowej oraz nerwu kulszowego, transmitowana za pośrednictwem telewizji. Operację przeprowadził dr Hieronim Strzyżewski¹³.

Kolejną nagrodę przyznaną przez Radę Naukową Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej otrzymała dr Aleksandra Jurczyk w 1976 r. za pracę pt. „Badania nad restytucją czynności nerwu pośrodkowego w zestarzałych uszkodzeniach typu neurotmesis w obrębie przedramienia”.

W latach siedemdziesiątych poznańską Klinikę Chirurgii Ręki odwiedzali światowej sławy chirurdzy ręki, między innymi w 1977 r. prof. Stack, a w 1978 r. prof. Lamb oraz prof. Goldmacher (Ryc. 21-23).

Z kolei w latach 1978-1979, dzięki uzyskanym grantom Polskiej Akademii Nauk, przeprowadzono pierwsze doświadczalne badania naukowe na temat zespożeń małych naczyń krwionośnych i nerwów oraz badań funkcji chwytnej ręki.

Na początku 1981 r. w trakcie przygotowań do XVII Symposium Sekcji Chirurgii Ręki PTOiTR zachorował kierownik Kliniki prof. Hieronim Strzyżewski, który po

¹³ W. Manikowski, Z kart historii Kliniki Chirurgii Ręki, [w:] Problemy chirurgii ręki. Red. W. Manikowski i in. Poznań 2000, s. 5-13; L. Romanowski, P. Nowakowski, Prof. Hieronim Strzyżewski – pionier polskiej chirurgii ręki. W: Materiały z II Konferencji Naukowej – „Luminarze poznańskiej medycyny akademickiej”. Poznań 2019; A. Roszak, P. Romanowski, K. Kozłowska, M. Jokiel, Poznańska Klinika Chirurgii Ręki w 100-leciu Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego. „Acta Medicorum Polonorum” 2019, nr 1-2, s. 138-158.

krótkiej, lecz ciężkiej chorobie zmarł, niemal w przededniu Sympozjum. Po śmierci prof. Strzyżewskiego poznańska chirurgia ręki znalazła się w bardzo trudnej sytuacji. Zrodziły się wówczas poważne zagrożenia, że Klinika zostanie zlikwidowana, a jej dotychczasowe osiągnięcia zaprzepaszczone. Jednak to właśnie wtedy, dzięki silnej mobilizacji zespołu, pojawieniu się początkującej, niezwykle oddanej sprawie, grupy młodych lekarzy oraz niezmiennej przychylności władz Uczelni i Szpitala, Klinika bardzo odważnie weszła w nową dekadę lat osiemdziesiątych¹⁴.

Bibliografia:

- Breborowicz E., Romanowski L., Manikowski W., Strzyżewski W., Prof. Hieronim Strzyżewski (1926-1981) – pionier chirurgii ręki w Polsce. „Acta Medicorum Polonorum” 2015, s. 87-95.
- Jurczyk A., Księga pamiątkowa Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki (1966-1974). Na prawach maszynopisu. Zbiory Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu.
- Jurczyk A., Księga pamiątkowa Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki (1974-1977). Na prawach maszynopisu. Zbiory Katedry i Kliniki Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu.
- Klinika Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki. W: Ortopedyczno-Rehabilitacyjny Szpital Kliniczny im. Wiktora Degi Uniwersytetu Medycznego w panoramie historycznej Poznania (1868-2018). Red. A. Nowakowski, P. Daroszewski. Poznań: Wydawnictwo Miejskie Poznania, 2019, s. 206-217.
- Manikowski W., Historia Poznańskiej Chirurgii Ręki i Kliniki Chirurgii Ręki Akademii Medycznej im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu 1971-1998. W: Księga pamiątkowa w 85-lecie Ortopedii Poznańskiej 1913-1998. Poznań 1998, s. 77-83.
- Manikowski W., Historia poznańskiej Chirurgii Ręki i Kliniki Chirurgii Ręki Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu 1971-2002. W: Księga Pamiątkowa w 90-lecie Ortopedii Poznańskiej 1913-2003. Red. A. Łempicki. Poznań 2003, s. 94-102.
- Manikowski W.: Katedra i Klinika Traumatologii, Ortopedii i Chirurgii Ręki Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu. W: 100 lat Ortopedii Polskiej (1913-2013). Red. A. Nowakowski. Poznań 2013, s. 181-183.
- Manikowski W.: Z kart historii Kliniki Chirurgii Ręki. W: Problemy chirurgii ręki. Red. W. Manikowski i in. Poznań 2000, s. 5-13.
- Romanowski L., Jubileusz 30-lecia Kliniki Chirurgii Ręki AM w Poznaniu. „Fakty AM” 2001, nr 3, s. 1,8.
- Romanowski L., Nowakowski P., Prof. Hieronim Strzyżewski – pionier polskiej chirurgii ręki. W: Materiały z II Konferencji Naukowej – „Luminarze poznańskiej medycyny akademickiej”. Poznań 2019.
- Rozsak A., Romanowski P., Kozłowska K., Jokieli M., Poznańska Klinika Chirurgii Ręki w 100-leciu Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego. „Acta Medicorum Polonorum” 2019, nr 1-2, s. 138-158.

¹⁴ L. Romanowski, P. Nowakowski, Prof. Hieronim Strzyżewski – pionier polskiej chirurgii ręki, [w:] Materiały z II Konferencji Naukowej – „Luminarze poznańskiej medycyny akademickiej”. Poznań 2019; A. Rozsak, P. Romanowski, K. Kozłowska, M. Jokieli, Poznańska Klinika Chirurgii Ręki w 100-leciu Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego. „Acta Medicorum Polonorum” 2019, nr 1-2, s. 138-158.